

Не можна не погодитися з видатним педагогом, що гідність дитини є найпотужнішим і водночас найчутливішим, найтоншим інструментом у її вихованні. Почуття власної гідності дитини – інтегральне утворення у структурі особистості – є її засобом і результатом виховання. Отже, воно потребує особливої уваги й бережного ставлення з боку батьків, педагогів. Розвивати це почуття можна, створюючи ситуації, коли дитина переживає радість творення, подолання перешкод, гордості за власні досягнення, добро, створене для інших. А це, у свою чергу, потребує розвитку емоційної сфери дитини. В.О.Сухомлинський вбачав можливості розвитку чуттєвої сфери через навчання дітей емоційному сприйманню музики (як звуків природи, так і музичних творів), природи, рідного слова. Він наголошував на визначній ролі особистого досвіду переживання дитиною почуття любові рідних і до рідних у становленні її особистості.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дятленко Н.М. Психологічні умови розвитку самоповаги у дошкільників: Дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Київський міський педагогічний ун-т ім. Б.Д.Грінченка. – К., 2002. – 205 арк.
2. Зайцева Ю.Е. Чувство собственного достоинства как психологический феномен: Дис. ... канд. психол. наук. – СПб., 2003. – 180 с.
3. Зарубіна Т.И. Формирование основ человеческого достоинства у школьников-подростков средствами психологии: Дис. ... канд. пед. наук. – Нижневартовск, 2001. – 218 с.
4. Емузова Нина Гузеровна. Воспитание чувства чести и собственного достоинства у подростков: Дис. ... канд.пед.наук. – Майкоп, 1995. – 156 с.
5. Коротовских Т.В. Формирование основы чувства собственного достоинства у старшего дошкольника в самопроцессах: Дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 Казань, 2004. – 201 с.
6. Психологічний словник / За ред. В.І.Войтка. – К.: Головне видавництво видавничого об'єднання «Вища школа», 1982. – С.34.
7. Словарь по этике / Под ред. И.С.Кона: изд.3-е. – М.: Политиздат, 1975. – С.78.
8. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т. – Т.2. – К.: Рад. школа, 1976. – 670 с.
9. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т. – Т.3. – К.: Рад. школа, 1977. – 670 с.
10. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т. – Т.5. – К.: Рад. школа, 1977. – 639 с.

УДК 37. 046. 16

Л.А. Гончаренко

ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОЇ ОСОБИСТОСТІ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО

У статті подано погляди В.Сухомлинського на проблему виховання толерантної особистості школяра. Розкрито роль вчителя у розвитку толерантної особистості дитини.

The article outlines the views of V.Sukhomlinskiy on the problem of upbringing of tolerant individuality of a schoolchild. The article reveals the role of teacher in the development of tolerant individuality of a child.

Постановка проблеми. Проблема розвитку гуманної особистості на даний час не втрачає своєї актуальності. Вона є особливо важливою для сучасних загальноосвітніх навчальних закладів, які мають спрямовувати свою роботу на пробудження в дитині всіх її духовних сил, формування гуманних почуттів шляхом впливу не лише на свідомість, а й на емоційну сферу школяра. Це дасть можливість виховати всесторонньо та гармонійно розвинуту особистість. Одним з чинників розвитку такої особистості є толерантність. У сфері виховання й розвитку толерантність означає культивування взаємин відкритості, реальну зацікавленість у культурних відмінностях, визнання багатоманітності, розвиток здатності розпізнавати несправедливість й здійснювати кроки щодо її подолання, а також

здатність конструктивно вирішувати суперечки й забезпечувати рух від конфліктних ситуацій до примирення й вирішення суперечностей.

«Толерантність» – це одне із понять, яке останнім часом стало загальноновживаним. І це не випадково, адже різноманітність сучасного світу вимагає від особистостей пошуку нових форм взаємодії, яка б базувалася на сприйнятті та порозумінні між людьми, котрі мають власний спосіб життя, мислення, переконання, уявлення. Сьогодні толерантність має стати однією з моделей побудови позитивних взаємин між людьми, які відрізняються один від одного за певними ознаками. Тож, виховання дітей у дусі терпимості до індивідуальних, культурних та національних відмінностей інших людей, уміння жити в мирі та злагоді є досить актуальним.

Проблема толерантності нині є однією з найскладніших, а подекуди й суперечливих, тому на сучасному етапі розвитку толерантної свідомості школярів дуже важливими є ідеї В.Сухомлинського, адже видатний педагог терпимість вважав найважливішим елементом духовної культури учня, що відображає моральну вихованість й дозволяє йому вільно орієнтуватися у складному світі людських взаємин.

Аналіз актуальних досліджень. Проблема толерантності у науковій літературі не нова. У своїх дослідженнях до неї зверталися зарубіжні та вітчизняні педагоги-класики: А.Дистервег, Я.Коменський, А.Макаренко І.Песталоцці, К.Ушинський та інші. На сучасному етапі її розглядають такі науковці: Е. Аджиева, М. Баяновська, І. Бех, С. Бондирева, О. Грибова, А. Садохін, Г.Солдатова, О.Сухомлинська та інші. Особливий вклад у педагогіку толерантності вніс відомий учений В.Сухомлинський. У його працях особливе місце приділено вихованню дітей у дусі дружби народів. Саме Василь Олександрович виділив два взаємопов'язаних напрямки: встановлення духовного спілкування вихованців з дітьми інших національностей та прояв емоційно-ціннісного ставлення до людей іншої національності в конкретній діяльності. Це свідчить про особливу увагу педагога до питань виховання толерантної особистості. Зважаючи на це, **метою статті** є розкриття поглядів В.Сухомлинського на проблему виховання толерантної особистості.

Виклад основного матеріалу. Для педагогіки Василя Олександровича характерним є виховання духовно багатой особистості, яка з повагою ставиться і до себе, і до інших людей. На його думку, для того, щоб учень став справжньою людиною йому, передусім, треба поважати самого себе, бо без поваги, без любові до краси у самому собі неможлива людська культура і позитивне ставлення до інших.

Особливого значення у розвитку толерантної особистості дитини В.Сухомлинський надавав учителю, який має бути завжди активною, творчою особистістю. Роль педагога у цьому процесі дійсно важлива, адже складно уявити, що нетолерантний учитель зможе виховати толерантне ставлення у школярів до інших людей, етносів, культур.

Педагог для дітей є взірцем, який спонукає їх йти за собою, рівнятися на себе. Він повинен уміти будувати свої стосунки з вихованцями на основі професійного такту, серцевиною якого є повага до особистості дитини. Розуміння учителем школярів, підказує йому вибір оптимальних засобів взаємодії в конкретній ситуації. У загальноосвітньому навчальному закладі педагог і учень постійно взаємодіють і від того, який складається клімат в їхніх міжособистісних стосунках, буде залежати конструктивність процесу комунікації. Учитель має знати, що під час спілкування важливо знайти точки дотику, загальне поле інтересів, бажання взаємодіяти з опонентом і лише за цих умов переходити до обговорення позицій, що відрізняються. Така діяльність призведе до плідного пошуку істини, зробить процес навчання й виховання ефективним. В.Сухомлинський висував високі вимоги до особистості педагога, до його особистісних рис, знань й життєвого досвіду. Учитель має бути для дитини авторитетом, переконаний видатний педагог. Під авторитетом він розумів постійне духовне спілкування вчителя й дитини, взаємопроникнення у світ думок, почуттів, переживань один одного. З цього приводу він писав: «Найважливіше джерело виховання почуттів педагога – це багатогранні емоційні стосунки з дітьми в дружньому колективі, де учитель не лише наставник, а й друг, товариш [6: 22]».

Важливим у розвитку толерантної особистості є описане педагогом інтернаціональне виховання, основою якого є формування в учнів почуття дружби до інших народів. Василь Олександрович наголошував, що таке почуття має народжуватися ще задовго до школи. Тому вагомого значення в цьому процесі надавав сім'ї, стверджуючи, що першооснови інтернаціональних почуттів закладаються саме в ній. На його переконання, у родині, де батьки спілкуючись з дітьми, розповідають багато хорошого про представників інших народностей, зароджується почуття поваги і дружби до них.

В.Сухомлинський активно запроваджував виховання почуття дружби до народів у Павлівській школі. У ній, формуючи дане почуття, педагоги використовували розповіді, бесіди, що чергувалися з читанням книг про дружні стосунки між етносами, про випробування, які спіткали їх долю, про спільну діяльність тощо. Окрім такої роботи в цій школі були поширені так звані “мандрівки Батьківщиною”, що запроваджувалися з другого класу. Вони ґрунтувалися на уявній подорожі, за допомогою глобуса або географічної карти, колишніми республіками Радянської держави. Ці подорожі супроводжувалися розповіддю про народи, їх мови, звичаї, традиції, обряди тощо. Цей процес обов'язково передбачав демонстрацію діафільмів, фото, ілюстрацій. За допомогою уявної подорожі діти змогли побувати в багатьох куточках, познайомитися зі способом життя й працею низки народів. Така робота давала можливість створити цілісне уявлення про ціннісні орієнтації, культуру, побут представників різних національностей, сформувані толерантне до них ставлення. Головною метою такої роботи, як зазначав педагог, є домагання того, щоб школярі не тільки знали про ідеї дружби народів, а й набували власного досвіду високоморальної поведінки. Окрім цього кожна дитина має усвідомити значення дружби народів для долі країни і для власної долі, бо сила будь-якої держави полягає саме в дружбі, взаєморозумінні, повазі, згуртованості всіх народів, що їх населяють.

Василь Олександрович звертає увагу й на виховання дітей на загальнолюдських цінностях, бо, як зазначав педагог, вироблена система цінностей кожного народу гармонізує і забезпечує скарбницю загальнолюдських, від яких збагачується й сама. Ці ідеї особливо цінні, бо сьогодні актуальними стали питання полікультурного виховання, яке хоч і ґрунтується на пізнанні культур різних народів, що живуть на одній території, але воно не заперечує національного, а розглядається як органічні складові єдиного процесу, який забезпечує більш глибоке засвоєння і розуміння як національних, так і загальнолюдських моральних цінностей [1]. Полікультурне виховання допомагає дитині поважати як цінності свого народу, так і толерантно ставитися до ціннісних орієнтацій представників інших етнічних груп.

Толерантна особистість має з повагою ставитися до міжнаціональних відмінностей, бути відкритою у спілкуванні, терпимо ставитися до ціннісних орієнтацій представників інших культурних груп. В основі міжнаціональних стосунків, на думку В.Сухомлинського, мають лежати такі заповіді: 1) бережи недоторканість, уразливість іншої людини; 2) знай, що твоє нерозумне, холодне слово може образити, вразити, засмутити, потрясти; 3) не можна змішувати людські слабкості й зло. Проти зла треба боротися. Зло нетерпиме; 4) велике зло – принижує достоїнство іншої людини; 5) дорогим для тебе має стати не «моє», а наше, тобто цінності, що належать суспільству, створені суспільством для щастя й радості всіх, кожної особистості [4]. Отже, цими заповідями педагог-гуманіст закликає особистість до толерантності, поваги, розуміння у стосунках з людьми іншої національності.

Проблема виховання у школярів терпимого ставлення до окремих людських слабкостей та вміння це ставлення проявляти розглядається також у працях В.Сухомлинського. Педагог вважав терпимість важливою складовою духовної культури особистості школяра, що відображає моральну вихованість й дозволяє йому орієнтуватися у складному світі людських характерів. На його думку, дітям необхідно навчитися проявляти терпимість, чуйність, такт, в першу чергу, у ставленні до людей похилого віку, самотніх та хворих людей [3].

Цікавими є думки всесвітньовідомого педагога стосовно кордонів толерантності. Він зазначав про те, що безмежна доброта й терпимість може переродитися у всепрощення, яке він вважав недопустимим. Василь Олександрович з цього приводу писав: «... терпимість, душевна м'якість повинні поєднуватися в людині з твердою непримиренністю, безкомпромісністю... Зі слабкістю можна миритися, бути до неї поблажливим й уміти піднятися вище за неї, зі злом треба бути безпощадним [5: 161-162]». Ці думки будуть цінними для сучасників, адже терпиме ставлення до того, що не може бути терпимим є досить часто результатом помилковості, неадекватного сприйняття та оцінки тієї чи іншої ситуації, воно може бути пов'язаним з бездумною, некритично відтвореною традицією або продуктом ідеологічного зомбування, і нарешті, воно може бути продиктоване просто страхом опинитися у ролі «еретика», відступити від тієї чи іншої «генеральної лінії», або безпринципним пристосуванням, лицемірством та конформістською позицією. Часто вищевикладена поведінка людиною ототожнюється з толерантністю, компрометуючи її як один із демократичних інститутів у політично незрілій суспільній свідомості, коли в результаті негативно оцінюється не той чи інший спосіб дій, а принцип толерантності як такий [2]. В.Сухомлинський відзначав, що людина, яка не знає меж своїм бажанням й не вміє співвідносити їх з інтересами інших людей, ніколи не стане хорошим громадянином [3]. Отже, педагог звертав увагу на важливу проблему, пов'язану з кордонами толерантності, адже безмежна толерантність призводить до її знищення.

Працюючи вчителем і директором школи, Василь Олександрович довів, що людина ще з дитинства має жити в гармонії сама з собою і зі світом в цілому. Таку гармонію повинні створювати у навчальному закладі стосунки між учнями, між учнями та вчителями, які мають бути тонкими і базуватися на ніжності. Таку ж гармонію В. Сухомлинський намагався створити і в стосунках між дитиною та її батьками, а також між дитиною та її оточенням. Про це свідчать розділи книги «Як виховати справжню людину», зокрема такі: «Як вчити дітей любити своїх батьків», «Як виховати гармонійні стосунки між батьками й дітьми», «Як виховати в свого підопічного здатність до співучасті та співпереживання», «Як виховати у дітей доброзичливість», «Як спонукати дітей до благородних вчинків?» «Як вчити чуйній та тактовній поведінці» тощо. Все це говорить про те, що великий педагог надавав важливого значення духовному збагаченню особистості, що є джерелом її повноти й багатогранності.

Особливу роль він також надавав вихованню в родині, де на його переконання формувалися тонкощі відчуття іншого, емоційне сприйняття, вразливість, чуйність, співпереживання, проникнення в душевний світ іншої людини, розвивалася культура поведінки. Також він зазначав, що культурна людина є терпимою до людей інших національностей, до інакомислення, не є агресивним, задля цього необхідно повною мірою задовольняти її матеріальні потреби, щоб людська натура ставала тоншою, гостріше сприймала світ та душевний стан інших людей.

В.Сухомлинський є прихильником постійного, безперервного виховного впливу на дитину, але через сили, що активізують її бажання, волю у потрібному напрямку. Таким напрямком є і виховання толерантної особистості. Цей процес має бути постійним, адже дитина перебуваючи в соціумі, постійно стикається з людьми, які від неї багато чим відрізняються.

Висновки. Зазначене вище дає можливість зробити висновок про те, що погляди Василя Олександровича Сухомлинського на виховання толерантної особистості є досить актуальними й на даний час. У цьому процесі він важливу роль відводив виховному аспекту педагогів, адже толерантні стосунки вчителя складаються з інтересу до особистості учня, зі співчуття учню, допомоги йому, поваги його думки, із високої вимогливості до його навчальної діяльності й стурбованості розвитком її особистості. Все це спонукає учня до спочатку несвідомого, а згодом і свідомого толерантного ставлення до людей.

Подальші дослідження. Незважаючи на численні дослідження педагогічної спадщини В.Сухомлинського, на даний час ще залишаються деякі аспекти, які потребують детальнішого аналізу, тому подальші дослідження варто проводити з розгляду питань,

пов'язаних із поглядами педагога на полікультурну освіту й виховання дітей у загальноосвітньому навчальному закладі; роллю гуманістичної педагогіки В.Сухомлинського у побудові позитивних міжетнічних стосунків у шкільному колективі; розкритті необхідності взаємодії батьків та педагогів у напрямку виховання толерантної поведінки дитини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Голік Л.О. Полікультурна освіта в Україні / Л.О.Голік, Т.В.Клинченко, М.Ю.Красовицький, Г.І.Левченко // Завуч. – 1999. – № 29/35 (жовтень). – С.3-4.
2. Гараджа В.И. Толерантность как социальный феномен. / В.И.Гараджа. – Доступний з <http://www.sgu.ru/>.
3. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека. – М.: Просвещение, 1990.
4. Сухомлинский В.А. Методика воспитания коллектива. – М.: Просвещение, 1981. – 192 с.
5. Сухомлинський В.О. Народження громадянина / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори: В 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 3. – 387 с.
6. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям / В.О.Сухомлинський // Вибрані твори: В 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 3. – 335 с.

УДК 37.032

О.В. Гончарук

ФОРМУВАННЯ САМОСВІДОМОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті подається теоретичний аналіз сутності та структури самосвідомості особистості та розкриваються особливості її формування в молодшому шкільному віці.

The article presented a theoretical analysis of the nature and structure of self-identity and reveal features of its formation in younger school age.

Особливості та мета формування самосвідомості молодшого школяра обумовлюються загальними цілями національного виховання в сучасному українському суспільстві. Це, передусім, формування комплексу якостей особистості вихованця, необхідних для самоусвідомлення, самореалізації, самоствердження і самоактуалізації. З огляду на це, проблема формування самосвідомості молодших школярів є надзвичайно актуальною і складною.

Аналіз наукових джерел з досліджуваної проблеми свідчить, що специфікою значної кількості наукових праць є їх зосередження на двох вікових категоріях. У першу чергу, це численні дослідження процесу становлення самосвідомості у дітей дошкільного віку, а, по-друге, це дослідження свідомості і самосвідомості в юнацькому віці... Водночас розвиток свідомості і самосвідомості в молодшому шкільному віці майже не вивчався [4; 6]. Окрім того треба відзначити також, що і серед малочисельних досліджень, присвячених розвитку самосвідомості молодших школярів, переважають психологічні.

Саме тому *метою* нашої статті є аналіз теоретичних засад формування самосвідомості учнів початкової школи.

На основі аналізу наукової педагогічної літератури можна, на нашу думку, стверджувати, що найповніше й найглибше педагогічний аспект формування самосвідомості дітей молодшого шкільного віку був розроблений у працях В. О. Сухомлинського, який розглядав формування самосвідомості як серцевину або стрижень духовного розвитку молодших школярів. Саме тому аналіз проблеми формування самосвідомості в педагогічній спадщині Василя Сухомлинського повинен здійснюватися в контексті загальної концепції духовного розвитку дітей цього віку. Так, на думку педагога, саме в роки навчання в I-IV